

Жумашиова Г.С., Абдурасулова А.Д.

**XX КЫЛЫМДЫН 20-30-ЖЫЛДАРЫНДА ӨЗГӨН РАЙОНУНДАГЫ
КОЛЛЕКТИВДЕШТИРҮҮ ПРОЦЕССИ**

Жумашиова Г.С., Абдурасулова А.Д.

**ПРОЦЕСС КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ В УЗГЕНСКОМ РАЙОНЕ
В 20-30 ГОДЫ XX ВЕКА**

G.S. Zhumashova, A.D. Abdurasulova

**THE PROCESS OF COLLECTIVIZATION IN UZGEN DISTRICT
IN THE 20-30 YEARS OF XX CENTURY**

УДК: 60.75 (2):314 (091)

Макалада Өзгөн жергеси өзүнчө административдик район болуп негизделгенден кийин партиянын райондук комитетинин ишмердүүлүгү, колхоздоштуруу, коллективдештирүү менен биргеликте райондогу пландуу экономикалык тармактын талаптары каралган.

Негизги сөздөр: *Өзгөн, колхоз, совхоз, коллективдештирүү, партия, район, маданият, билим, инсандар, шаар, өнүгүү, социализм, технология, маданият үйү.*

Выбор данной теме обусловлен тем что история Кыргызстана в целом, а история города Узген и его коллективизация в частности нуждается во всестороннем исследовании и является одним из актуальных вопросов в настоящего времени.

Ключевые слова: *Узген, колхоз, совхоз, коллективизация, партия, культура, образование, личности, город, развитие, социализм, технология, дом культура.*

The Choice given subject is conditioned that that history Kyrgyzstana as a whole but history of the region Uzgen in collectivization needs for all-round study and is one of the actual questions.

Key words: *Uzgen, farm, farm, collectivization, party, culture, education, personality, cities, development, socialism, technology, home culture.*

Өзгөн району 1928-жылдын Кыргыз Автономиялык Советтик Социалисттик Республикасынын борбордук аткаруу комитетинин президиумунун №36 протоколунун 24-декабрдагы А.Токбаев жетекчилик кылган жана М.Зубов катчылык кылган чогулушунун негизинде түзүлгөн [12.7]. Борбору Өзгөн шаары. Район Ош облусунун тундук-чыгышынан орун алган. Ал эми түштүк-батыш жагынан Кара-Суу, Түндүк чыгышынан Кара-Кулжа Түндүк-Батыш жагынан Жалал-Абад облусунун Сузак райондору Түндүк тарабынан Нарын облусу, Батыш жагынан Өзбекстан менен чектешет. Райондун жалпы аянты 3,4 миң чарчы километр, бийик жери деңиз дэңгээлинен 4200 метр. Ош шаарынан 68 чыгыш тарапта, Кара-Суу темир жол станциясынан 44 километр, өлкөбүздүн баш калаасынан 650 километрден ашык алыстыкта жайгашкан, калкы 190 миңге жакын. Климаты континенталдык мээлүүн, январдагы орточо температурасы 3-2, июлдуку 23,6 градус жылуу. Жылдык жаан-чачын 544 миллиметр [11.33].

Өзгөн жергеси өзүнчө административдик район болуп негизделгенден кийин партиянын райондук комитети уюштурулуп анын I-катчылыгына Кожомурат Боронбаев, райондук аткаруу комитетинин төрагалыгына А.Султановдор шайланышып, Куршаб, Кочкор-Ата, Эрдик, Кароол, Төөчү, Жалпак-Таш, Карагуз, Покровка, Кара-таш, Кызыл суу, Кара-Кыя, биринчи Өзгөн, Экинчи Өзгөн, Баш-Дөбө, Адыр-Кыштак, Зергер, Жылалды, Биринчи айыл, Экинчи айыл, Мырза-Аке, Кара-Кулжа, Капчыгай, Кароол, Кара-Кочкор, Кызыл-Жар, Кызыл-Октябрь, Кызыл-Тоо, Ылай-Талаа, Ой-Тал, Чалма сельсоветтери түзүлгөн. Мурадагыга караганда элге жетекчилик жакындан болуп жакшырат. Элдин турмушу тереңирээк үйрөнүлүп, Совет бийлигин чыңдоо күчөтүлүп, эл массасына туура багыт көрсөтүлгөн [13.9].

Түштүк Кыргызстанда алгачкылардан болуп 1928-жылы тоолуу Орказган жеринде «Ййри - Суу» совхозу уюштурулуп, мал чарбасын өнүктүрүүгө шарт түзүлөт. Чарбага адистиги боюнча зоотехник А.П. Арятиков директор болгон. Ал эми 1929-жылдын январь айынан тартып Жазыда, «Кызыл-Байрак», Мырза-Акеде Буденный атындагы колхоздор уюштурулган. Байлардын, кулактардын, манаптардын, динчил элементтердин колунан жер мамлекетке өткөрүлөт. Кыргызстан Коммунисттик партиясынын Борбордук комитетинин өкүлдөрү А. Чоңбашев, Ж. Тагаев райондук кызматчылар жана селолук кеңештердин кызматкерлери менен бирдикте элге түшүндүрмө берилип, көп практикалык жардамдарды көрсөтүшкөн [9.48]. Кыйынчылыктарда айыл чарбасын социалисттик жол менен кайра куру боюнча жумушчулар табы бардык жардамдарын аяшкан жок. Аны жеңүү үчүн Өкмөт айыл чарба жумуштарына техникаларды жөнөтө баштаган. Кедейлер эгин оруучу машиналарды, соколорду алышкан.

Аталган жылдын жаз айларында Өзгөнгө «Фарзон» маркасындагы трактор биринчи жолу келип, аны Өзгөндүк Э. Исмайтилаев башкарып, Мырза-Аке кыштагына алып барган. Мындай техниканы көрбөгөн жергиликтүү калк абдан таңырканып, Өзгөндөн Мырза-Акеге чейин ээрчип барышкан. Ал эми 1933-жылга чейин кыштактарга трактордун 3-4 жаңы маркасы келген [10.50].

1929-жылдын 27-мартында партиянын райондук комитетинде райондук жетекчилердин кеңешмеси болот. Анда райкомдун 1-катчысы Боронбаев Кожомурат райондун аймагындагы кыштактарда коллективдештирүүнүн жүрүшү жөнүндө баяндама жасап, райондогу мекеме-уюмдарынын жетекчилерин жаңы башталышка элди тартуу боюнча командировкага бөлүштүрөт [5.8]. Ушундай эле максатта 29-март күнү түш ченде базар аянтында (учурдагы Тынчтык универмагы) чогулуш башталып, аны райкомдун катчысы Боронбаев Кожомурат ачып, туташ коллективдештирүүгө өтүүнү түшүндүрүү боюнча баяндама жасоо үчүн райкомдун пропаганда жана агитация бөлүмүнүн башчысы Баракбаевге сөз берет. Ал чогулушка 1500 дөн ашуун эл катышат. Алардын көпчүлүгү атчандар болушкан. Баракбаев трибунада сүйлөп жатканда Салиахун деген уйгур анын мойнуна сыйыртмак салып, 500 метр жерге чейин ат менен сүйрөтөт. Базар тополоң болот. Баракбаевди сүйрөтүп келе жаткандыгын көрүп, милициянын кызматкери Ткаченко пистолет менен Салиахунду атат. Салиахун кармалып сот жообуна тартылат [2.71]. Бул кыянатчылык чогулушка катышкан Бектемир байбатча баш болгон болуштар тарабынан уюштурулган. Бул ошол учурдагы бай-манаптардын бул көрүнүшкө түздөн-түз каршы экендигин далилдешкен. Алар оңойчулук менен баш ийбейбиз деген максатта жасашкандыгы маалим болгон. Эс үчүн билбеген Баракбаев ооруканада бир нече күн жатып айыгып чыгат [1.53].

Жумушчу дыйкан депутаттары тарабынан эски доор кулатылып, жаркыраган жаңы доор жаңыдан нурун таратып жатканына карабастан жергиликтүү бай-манаптар, басмачылар каршылык көрсөтүүлөрүн токтотушпайт. Азыркы Жазы айыл Өкмөтү анда Кара-Дыйкан аталчу. Ошол жердин кулуну Ж.Абдусулловдун жетекчилиги менен курамы 24 кишиден турган революциялык комитет түзүлөт. Анын эли жерин коргогон, эрдиктери калыс бааланып, 1929-31-жылдары Ош округдук аткаруу комитетинин эл бийлөө (милиция) бөлүмүнүн начальниги болгон. Төлөнбай Машрапов менен да жердештерибиз сыймыктанат [11.38]. Анткени учурунда урпактар үчүн улуу иштерди жасагандыгын тарых барактары тастыктайт. Далил катары 1921-жылдын январь айында Олуя-Ата революциялык комитети тарабынан чакырылган 1-курултайга катышкан. Анын басып өткөн жолу барандуу эмгектери эл тарабынан бааланып, Мырза Акедеги мурдагы Коммунист орто мектебине ысымы берилген.

Өзгөн райондук жумушчу-дыйкан жана Кызыл Армия депутаттарынын Кеңешинин аткаруу комитети 1930-жылы түзүлгөн. Өзгөн району уюшулганына байланыштуу районго жетекчилик кылууга райондук аткаруу комитети түзүлдү [14.49]. Ар бир бөлүм милдеттерин аткарууга киришишти. Райондун чегинде бийликтин жогорку органы райондук Кеңеш болуп эсептелген. Бул жылдардын ичинде райондук аткаруу комитетинин төрагасы Осадчий болгон.

Анын жетекчилиги менен аткаруу комитеттин заседаниелеринде кедей-дыйкандардын чогулуштары кабыл алынган пландары талкууланып, бай манаптарды тап катары кулака тартуунун тизмелерин тактоо бардык сельсоветтерге жиберилген жана аларга катуу тапшырма берилген. 6-январь, 1932-жылы бир гана Покровка сельсовета боюнча чарбалардагы бай-манаптар, граждандык укуктары жөнүндөгү 20 арыз каралган [8.56]. Жергиликтүү элдин салт-санаасын, улут кызыкчылыгын, тилин, динин түшүнбөгөн Осадчий райондун башкаруу кызматында турганда канча адамдын арыз мунун калпыс текшерген.

1933-жылы АССР БАКи райондук аткаруу комитеттердин аппаратындагыларды шаар Кеңештер менен биргелешип иштөөнү тапшырган. 1929-жылдын ноябрь айында партиянын Борбордук Комитетинин пленумунун «Колхоздук курулуштун жыйынтыгы жана мындан аркы милдеттери жөнүндө» деген резолюциясында: «Колхоздук системаны чыңдоодо бардык аракеттерди партиялык жетекчилердин күчү менен толуктоо зарыл, жакынкы айлардын ичинде колхоздорго машина, трактор станцияларына баш кошкон артелдерге жана башкаларга 25 миңден кем эмес уюштуруучу, жергиликтүү саясий тажрыйбасы бар жумушчуларды жөнөтүү керек» деп жазылган [7.16].

Бул токтомдун негизинде Москва, Ленинград шаарларынан Кыргызстанга 219 киши келет, анын ичинен 85 киши Түштүк Кыргызстанга жөнөтүлөт. Алар райондор боюнча бөлүштүрүлүп, Өзгөнгө райондук колхоз секциясынын инструктору болуп Москвалык Н.С. Сдобнов, Галкин, Криенко, Родичев, Савинкин, Капылов, Смирнов, Курятниковдор колхоздордо иштешип, тап душмандардын беттерин ачышкан [4.21].

Н.С. Сдобнов Москвада өзү менен бирге иштешкен кызматташ жолдошторуна мындай деп кат жолдогон: «Биз сиздерден өкүл катарында жиберилгендер, эмгекчи дыйкандарды колхозго уюштуруу боюнча бардык чараларды колдонуп жатабыз. Дыйкандар жана орто дыйкандар биздин үнүбүздү толук угушуп, кубатташып жана өз ыктыярлары менен колхозго киришип, жазгы эгин себүүгө даярданып жатышат» [6.88]. Бул катында ал Кыргызстандын аймагында жана Өзгөн районундагы дыйкандарды отурукташтыруу жана колхоз-совхоздорду уюштурууда анын терс жактарын баалаган да караган да эместигин далилдейт. Жалпы элдик маданий салты социалдык турмушу менен эсептешүүнү каалабагандыгынын далили болуп саналат. Бирок албетте бул маселеде терс жагына караганда оң жагы көбүрөөк болгондугун баса белгилөө зарыл.

Өзгөн районунун аймагындагы кыштактарда колхоздорду уюштуруу 1931-жылы толук жүзөгө ашырылды. Райондо 150гө жакын колхоз уюштурулган. Жарды-жалчылар коллективдүү чарбанын эл үчүн пайдалуулук маанисин акырындык менен түшүнүшүп, бара-бара оокатту күн көрө башташкан.

Бирок колхоздук түзүлүштү чыңдоодо тап душмандар ар кандай каршылыктарды көрсөткөндүгүнө карабастан колхозчулардын биримдиги артып, колхоздук түзүлүш чыңала берди. 1931-1932-жылдары кулактарды тап катары жоюу, алардын айрымдарын Украина, Өзбекстанга сүргүнгө айдоо, колхоздордун андан ары карай тоскоолсуз чыңдалышына шарт түздү [3.39]. Өзгөн районунан 74 кожолук бай-манаптар, орто дыйкандар кулака тартылган. Алардын арасында Өзгөн шаарынан Халдарбай Бадалбаев, Топчубай, Кандава кыштагынан Михаил Мозгунов, Төрт-Көлдөн Белек уулу Маматкадыр, Ийри-Суудан Айдаш Надырбаев, Чынгара уулу Нуради менен сүргүнгө айдалган [15.11].

Кулактарды тап катары жоюуда кээ бир каталыктар кетирилип көрө албастык жол менен өз оокаттарына тың, орто дыйкандар да жер которууга кириптер болушкан. Алардын көпчүлүгү кийинки кездерде реабилитацияланып (акталып) өздөрүнүн тулуп өскөн жерлерине келишкен.

1933-34-жылдары Куршаб, Жазы кыштактарында жана Өзгөн шаарында машина трактор станциялары (МТС) уюшулгандан кийин эки жылдын ичинде саясий бөлүмдөр партиялык баштапкы уюмдар менен бирдикте колхоздук курулуштагы партиянын саясатын таратуучу чыныгы жарчыларынан болушкан [12.10].

1929-жылдын аягында партия менен Өкмөт тутап коллективдештирүүнүн негизинде кулактарды чектөө саясатына өтүү. Бул үчүн өлкөдө бардык шарттар жетилген эле. Колхоздор жогорку темп менен өсүп, ага орто дыйкандар кире баштаган.

Коллективдештирүүнү аяктоонун эң эле акыркы мөөнөтү болуп 1933-жыл белгиленди. Партиянын Борбордук комитети колхоздук курулушка дыйкандардын өз ыктыяры менен кирүүлөрүнүн негизинде гана жүргүзүлүп, шашкалактык кулач жаюуга тийиш эмес деп алдын ала эскерткен.

Кыргызстан обкомунун 2-пленими 1931-жылдын февраль айында республиканын 85-миң көчмөн жана жарым көчмөн чарбаларын отурукташтыруу планын иштеп чыккан [16.7]. Кеңеш өкмөтү Кыргызстанга зор жардам көрсөтүп, отурукташып жаткан колхозчуларга каражат менен курулуш материалдарын бөлүп берген. Көрүлгөн чаралардын натыйжасында Кыргызстанда 1931-жылы эле отурукташтырылган турмушка 700 миңден ашуун, ал эми 1933-жылдын аягында 50 000 ге жакын Өзгөн районунда 150 колхоз уюшулган [17.22].

1931-1932-жылдарда партиянын Борбордук комитети коллективдештирүүнү андан ары өрчүтүү жана уюштурулган колхоздорду чыңдоо жөнүндө бир катар токтомдорду кабыл алды. Борбордук комитет колхоздордо туруктуу бригадаларды түзүүнү, эмгекти эсепке алууну жана эмгек акы төлөөнү артелдик өндүрүштү өнүктүрүүдө колхозчулардын кызыгууларын жогорулатууну сунуш кылган [18.3].

Колхоздорду уюштуруу чарбалык жактан чыңдоого багытталган партия менен Өкмөттүн ири чара-

ларынын бири машина трактор станцияларынын (МТС) алдында саясий бөлүмдөрдү түздү. МТС тердин саясий бөлүмдөрүн түзүү жөнүндөгү чечим 1933-жылдагы Борбордук комитеттин январь пленуму тарабынан кабыл алынган [12.13].

Ушундай татаал жол менен коллективдештирүүнүн жыйынтыгында калктын социалдык экономикалык тармагына да көңүл бурула баштаган. Калктын сабатсыздыгын жоюуда эл агартуу жана маданият Кыргызстандын жана Ош областына салыштырмалуу Өзгөн районунда кеч уюштурулган [11.46]. Анткени жогоруда айтылгандай басмачылар тынымсыз тоскоолдук кылып турушкан. Айыл кыштактарда сабатсыздыкты жоюуда мектептер менен мусулман мечиттери катарлаш баштаган. 1927-31-жылдарга чейин колхоздоштуруу убагында мечиттерди элдин кызыкчылыгы үчүн мектеп жана колхоздордун кампасына пайдаланышкан [2.27]. Ошол кездерде партия менен Совет өкмөтү элдин сабатсыздыгын жоюуда бөтөнчө көңүл бурган. 1929-жылы 17-майда. Бүткүл союздук коммунисттик партиянын борбордук комитетинин «Сабатсыздыкты жоюу иштери жөнүндө» деген Токтом кабыл алынган. Мунун негизинде мугалимдерди даярдоо максатында курстар ачылып, окуу куралдары чыгып, «Сабаттуу бол» аттуу газета чыгып райондогу агартуу иштерине белгилүү бир денгээлде салымын кошкон.

Сабаттуулуктун жоюлушу жана колхоздоштуруу, коллективдештирүү менен биргеликте районду пландуу экономикалык тармактын талаптары да жогорку денгээлде аткарыла баштады. Райондун колхоздорунда айыл жана мал чарбасын өнүктүрүү боюнча күрөш күч алды. Колхозчу дыйкандар дан эгиндеринин, пахтанын түшүмүн жогорулатуу үчүн эки эселенген кайраттуулукта иштешти.

Ошентип, райондун аймагында ар кандай тоскоолдуктарга карабастан колхоздук курулуш кулач жайып, элдин эмгекке болгон биримдиги чыңдала баштайт. Райондун калкы мамлекеттик чакырыктарга жооп кылган алгылыктуу иш аракеттери райондун андан ары өнүгүүсүнө жана калыптануусуна чоң салымын кошту. Кыргызстандын эли сыяктуу эле Өзгөн районунун эмгекчилери да өз аймагында өндүрүштүн баардык тармактарында жаңы ийгиликтерди камсыз кылуу талаптарын ашыра аткарууга белсөмдүүлүк менен киришишти. Мал чарбасын өстүрүү жана алардын азык-түлүктүүлүгүн өнүктүрүүдө жакшы натыйжалар жаралды.

Адабияттар:

1. Никишов П.П. «Кыргызстандын түштүгүндө басмачыларга каршы күрөш» - Ф.,1957.
2. Никишов П.П. «Кыргызстан коммунисттери Совет бийлигин чыңдоо үчүн күрөштө» - М.,1961.
3. Абдуазизова Н. «Кыргызстандын түштүгүндө (1924-1928-жылдар) массалык колхоздук кыймылды даярдоонун тарыхынан» Ош педагогикалык институтунун илимий запискалары. - 1-китеп. - 1957.
4. Байбулатов Б. «1927-28-жылдарда Түштүк Кыргызстанда жер суу реформаларын даярдык көрүү жана

- аны өткөрүү» Кыргыз ССРинин илимдер Академиясынын тарых Институтунун эмгектери.-3-китеп. 1957.
5. Байбулатов Б. «Көчмөн калктарды отурукташтыруу үчүн Кыргызстандын партиялык уюмдардын күрөшү» Ф., 1965.
 6. Будянский Д.Б. «Түштүк Кыргызстанда 1927-1928-жылдарда жер-суу реформаларын өткөрүү үчүн кыргыз дыйкандары күрөштө». - Ф., 1965.
 7. Илясов С. «Кыргызстанда кооперативдик-колхоздук курулуш». - Ф., 1960;
 8. Маматюсупов А. «Кыргызстандын айыл чарбасындагы бурулуш жылдары». - Ф.,1957;
 9. Мурзаibraимов Б., Нурунбетов Б., Садабаев Ы., Раимбеков А., Анашов Ж., Көңүлүн тарткан өзгүнүн, көп жерден артык Өзгөнүм. - Өзгөн, 1998.
 10. Ош областынын архив жана документтер башкармалыгы (мындан ары Ош обл. АДБ) фонд 729 опис 3 иш 83.
 11. Ош обл АДБ фонд 177 опис 3 иш 6.
 12. Ош обл АДБ фонд 185 опис 3 иш 9.
 13. Ош обл АДБ фонд 190 опис 3 иш 91.
 14. Ош обл АДБ фонд 267 опис 3 иш 45.
 15. Ош обл АДБ фонд 1925 опис 3 иш 789.
 16. Ош обл АДБ фонд 306 опис 3 иш 456.

Рецензент: кандидат исторических наук, доцент Акматова А.Т.
